

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İNTEQRASIYA

Arzu Asaliyeva,
ADPU-nun magistranı

açar sözlər: Azərbaycan dili, inteqrasiya, təlim, fənlərarası inteqrasiya, kurikulum;
ключевые слова: Азербайджанский язык, интеграция, обучение, междисциплинарная интеграция, curriculum;
key words: Azerbaijan language, integration, training, interdisciplinary, curriculum.

Ümumtəhsil məktəblərində ana dilinin tədrisi təfəkkürün formalaşmasında mühüm vasitə kimi dəyərləndirilməklə, dövlətçilik baxımından vacib məsələlərdən biri hesab olunur. Şəxsiyyətin formalaşmasında Azərbaycan dili müstəsna rol oynayır. Firidun bəy Köçərli qeyd etmişdir ki, ana dili millətin mənəvi diriliyidir, ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır.

Uşaq ailədə ikən ana dilinin köməyi ilə ətraf aləmdə baş verənlərin fizioloji, bioloji səbəbləri haqqında xeyli məlumata yiyələnir. Həyat haqqında biliklər onun ətrafdakı əşya və hadisələr haqqında konkret düşüncələrini formalaşdırır, lüğət ehtiyatını zənginləşdirir. O, başqalarının dediklərini anlamağa çalışır.

İbtidai siniflərdə ana dili təliminin məqsədi şagirdlərə ifadəli, şüurlu oxumaq, fikrini aydın, dəqiq, məntiqi şəkildə ifadə etmək, savadlı yazmaq bacarıq və vərdişləri aşılamaqdan, onların idrak fəaliyyətini yüksəltməkdən, elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaqdan, başqa problemlərdən ibarətdir. Şagirdlərin əqli, əxlaqi, psixi inkişafı, onlarda müstəqil işləmək, öyrəndiklərini təcrübəyə şüurlu surətdə tətbiq etmək bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Bunun üçün, hər şeydən əvvəl, təlimə güclü maraq, öyrənməyə inam yaradılmalıdır.

İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi ilə əlaqədar məktəbin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Əsas vəzifə gündəlik məşğələlərdə mənsub olduqları xalqın tarixinə, ədəbiyyatına maraq oyatmaq, vətəni sevdirmək, şagirdlərə dili dərinlən öyrətməkdən ibarətdir.

Azərbaycan dili ibtidai sinif şagirdlərinin ictimai-siyasi və mənəvi tərbiyəsində mühüm vasitə olduğundan, onların maddi aləm haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirir. Məktəblilərə dil və oxuya aid materialları təhlil-tərkib etmək, obrazları qiymətləndirmək, onlara obyektiv münasibət bildirmək bacarığı aşılayır, qazanılmış bilikləri yaddaşda canlandırmaq, müxtəlif şəraitdə təcrübəyə tətbiq etmək qabiliyyəti yaradır.

- Azərbaycan dili uşaqların məktəbə gəldikləri gündən lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, onların cümlə qurmaq, söz və ifadələri ədəbi tələffüz normalarına uyğun tələffüz etmək fikrini məntiqi ardıcılıqla bildirmək bacarıqlarını inkişaf etdirir.
- Şagirdlərdə şüurlu, düzgün, sürətli, ifadəli oxu bacarıq və vərdişləri yaradır.
- Düşükləri vəziyyətdən asılı olaraq, məktəblilərdə dilə həssas münasibət formalaşdırır.

İnteqrasiya təhsil sistemi çərçivəsində qloballaşmanın irəli sürdüyü vacib tələblərdən biri olmaqla, şagirdlərin yaradıcı, məntiqi təfəkküründə dünyanın tam obrazını formalaşdırmaq, onları özünüinkişafa yönəltmək məqsədi daşıyır. *İnteqrasiya* anlayışı həyatın bütün sahələrinə aid olmaqla sinkretik xarakter daşıyır, məzmun komponentləri arasında əlaqələr qurmaq, onların inkişaf istiqamətində dəyişiklikləri tənzimləməkdə müasirliyi təmin edir. Bu anlayışın mahiyyətinə varmaq üçün onun mənasını bilmək vacibdir. İnteqrasiya latın dilində *integer – bütöv, bütövləşmə* deməkdir. Sözlün leksik mənası onun məzmun və məqsədini daha aydın ifadə edir.

Müasir dövrdə inteqrasiya qlobal dünyanın təhsil sistemlərində əhəmiyyətli yer tutur. O, bu gün – insan fəaliyyətinin bütün sahələrini xarakterizə edən informasiyaların çoxaldığı bir

dövrədə dünyanın dəyişən dinamikasını görmək və inkişafı üçün birləşmələr, bloklar yaratmaqla müəyyən islahatlar aparmaq ən səmərəli addımlardan biri kimi qəbul olunur.

“Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası”nda təhsilin inteqrativliyi əsas götürülmüşdür. Bu halda şagirdlər təlim prosesində ayrı-ayrı fənlərlə bağlı verilən bilik və bacarıqları mənimsəməklə ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı yanaşa bilirlər. Bu isə öz növbəsində onların problemləli situasiyanın müzakirəsində və həllində obyektiv olmalarına, informasiyaların təhlilinə tənqidi yanaşmalarına imkan verir. Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları dövründə əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri inteqrativ təhsilin formalaşması olmuşdur. Təhsil quruculuğunda *inteqrativ təhsil* anlayışı yaradıcı şəkildə istifadə edilməkdədir. Görkəmli psixoloq, professor Əbdül Əlizadə yazırdı ki, müasir dövrdə humanitar fənlərin təbiət elmləri ilə inteqrasiyası daha çox vurğulanır. Bu ideya özlüyündə son dərəcə mühümdür. Bir tərəfdən elmi tərəqqi şəraitində məktəb sadəcə olaraq humanitar fənlərin ekstensivləşdirilməsi yolu ilə inkişaf edə bilməz. Digər tərəfdən fənlərin inteqrasiyasını dövrün səhv məntiqi “təhsil gündəminə çıxarır”. Respublikamızda bu sahədə ilk addımlar atılıb. Bu sahədə əldə edilmiş təcrübə elmi-metodik meyarlarla təhlil olunmalıdır. Ən başlıca fənlərin inteqrasiyasının konseptual modeli işlənməlidir. Humanitar fənlərlə təbii-elmi fənlərin inteqrasiyası ancaq bu kontekstdə həll oluna bilər.

Müasir təhsil konsepsiyası təlimin inteqrativ məzmununun ardıcıl davam etdirilməsi onun yeni texnologiyalar zəminində mənimsənilməsinə lazım bilir. Başqa sözlə, inteqrativ məzmun inteqrativ texnologiyaların olması zərurətini meydana çıxarır. Sinkretik xarakterinə görə dərs bunların içərisində ən vacibi hesab edilir. Akademik M.M. Mehdizadənin təbirincə desək, “Dərs pedaqoji prosesin hüceyrəsi deyil, onun özəyidir, həlledici hissəsidir”.

2012-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”nda ölkəmizdə aparılan təhsil islahatlarına, onun məzmununda gedən dəyişikliklərə xüsusi qiymət verilir. Göstərilir ki, təhsilin məzmunca yeniləşməsinə istiqamətlənmiş islahat tədbirləri görülmüş, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Müasir dünya təcrübəsində inteqrasiya fəndaxili və fənlərarası olur.

Fəndaxili inteqrasiya – müəyyən bir fənn üzrə mövzunun öyrətdiyi anlayış, bilik, bacarıq və vərdişlərin əlaqələndirilməsi, faktların sistemli verilməsidir. Verilmiş material ayrı-ayrı tədris vahidlərində cəmləşdirilir, sonra inteqrasiya tətbiq olunur. Bu da öz növbəsində fənnin məzmun strukturunun dəyişməsinə tələb edir. İnteqrasiya olunmuş məzmun informatik baxımdan şagirdlərin daha geniş səviyyələrlə düşünmə bacarıqlarının formalaşmasına yardım edir.

İnteqrasiya prosesində dəyərlər xüsusidən ümumiyyə və ümumidən xüsusiyyə istiqamətində müəyyənləşdirilə bilər. Bu, fənnin məzmununun aşılacağı bilik və bacarıqların müəyyən məlumatlarla zənginləşərək daha maraqlı hala gəlməsinə səbəb olur. Şagirdlər əvvəldən axıradək diqqəti yayındırmadan problemlə bağlı bilgilərini daha da genişləndirir və dərinləşdirirlər.

Fəndaxili inteqrasiya həm üfüqi, həm də şaquli ola bilər. İbtidai təhsil pilləsində bütün fənlərin, əsasən, eyni müəllim tərəfindən tədrisi inteqrasiyanın bu səviyyəsinin təmin edilməsində başlıca amilə çevrilir. Müəllim mövzuları ardıcılıqla tədris etməli, hər bir mövzu özündən əvvəlki mövzu ilə əlaqələndirilməlidir. Təlimin məzmununun bu modelə uyğun sistemləşdirilməsi şagirdlərin tənqirdində dünyanın bütöv və bölünməz obrazının yaradılması ilə yanaşı, həm də ümumi elmi anlayışlar, kateqoriyalar, yanaşmalarla xarakterizə olunan yeni tip biliklərin formalaşdırılmasına təkan verir. Fərqli fənlərə aid olan oxşar, bir-birini tamamlayan mövzular eyni vaxtda öyrədilir.

Fəndaxili inteqrasiyanın əsas növləri aşağıdakılardır:

- bölmələrarası əlaqə;
- mövzulararası əlaqə;
- anlayışlararası əlaqə.

Bölmələrarası əlaqə bölmələr arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirir. Mövzulararası əlaqə eyni bölmənin müxtəlif mövzularını əlaqələndirir. Anlayışlararası əlaqə isə müxtəlif fənlərdən olan anlayışlar arasında mövcuddur.

Fənlərəarası inteqrasiya iki və ya daha artıq fənnin əhatə etdiyi anlayış, bilik, bacarıq, vərdiş və prinsiplərin sintezidir. Bu inteqrasiya bir fənnin qanun, nəzəriyyə və metodlarının başqa fənnin öyrədilməsində istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Fənlərəarası əlaqələr məşhur pedaqoq-alimlərin (İ.D.Zverev, V.M.Korotod, E.İ.Monoszon, M.N.Skatkin, V.N.Maksimov, Z.Veysova, Y.Ş.Kərimov və b.) tədqiqatlarında həm “üfüqi” həm də “şaqli” istiqamətdə inteqrasiya təlim və tərbiyənin vəhdəti şərti, fənni sisteminə kompleks yanaşma kimi çıxış edir.

Tədris prosesində fənlərəarası əlaqənin rolu əhəmiyyətlidir. O, bilavasitə tədrisin öyrətmək, tərbiyələndirmək və inkişaf etdirmək məqsədlərinə nail olmağa təsir göstərir. Bununla yanaşı, fənlərəarası əlaqələr şagirdlərin təfəkkürünü formalaşdırır, dünyanı hərəkətdə və inkişafda görməyə, müxtəlif fənnlərin mövzuları arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına imkan yaradır. Onların biliklərindəki formalizmin ləğv edilməsi, qarşısının alınması metodları kimi çıxış edir. Məktəblilərin həddən artıq yüklənmələrinin qarşısını almağa, tədris müddətinin qısaldılmasına, dinamik, keyfiyyətə dəyişkən biliklər sisteminin formalaşdırılmasına imkan yaradır. Bu əlaqələrin mənimsənilməsində müəllim şagirdlərə kömək göstərir.

K.D.Uşinski yazırdı: “Şagirdin başında sxolastik elmlər deyil, həyata, ətraf aləmə imkan daxilində geniş və işıqlı nöqtəyi-nəzəri üzvi surətdə quran, hər hansı bir elmi məlumat verən bilik və ideyalar yerləşdirilməlidir”.

Müşahidələr göstərir ki, tədris materialının fənlərəarası inteqrasiya yaratmaqla öyrədilməsi əqlin sürətli inkişafına imkan verir.

Fənlərəarası inteqrasiya faktik materialın məzmununa, əqli əməyin xarakterinə görə şagirdin fərdi, yaradıcı potensialının inkişafında, gerçəkliyin əsas problemlərini görmə qabiliyyətinə malik olmasında vacib əhəmiyyət kəsb edən idrak fəaliyyətinin elmi cəhətdən qurulmasına imkan verir ki, bu da daim yeniləşən və mürəkkəbləşən məsələlərin həllini bacaran mütəxəssislər hazırlamağa kömək göstərir.

Beləliklə, hərtərəfli fənlərəarası əlaqələrin köməyi ilə şagirdlər fənlərin aparıcı ideyalarını öyrənir, nəticədə biliklərin sistemi yaradılır. Elm, incəsənət və təfəkkürün sintezi kimi dünyagörüşü formalaşır. İnteqrasiya təhsil islahatının əsas prinsiplərindən biri olub, təbii əlaqələr prosesində ümumiləşdirilmiş biliklərin verilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Ümumtəhsil məktəblərində fənlərin məzmun və strategiyalarının hazırlanmasında ona istinad olunur. İbtidai təlimdə heç bir fənni bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədris etmək mümkün deyil. Azərbaycan dili öz məzmunu etibarilə inteqrativ kurs olduğundan onun imkanları daha genişdir. Azərbaycan dili, təlim dili kimi, şagirdlərin müasir dünyada baş verən texnoloji və mədəni dəyişikliklər haqqında araşdırma aparmaq, nəticə çıxarmaq, problemləri həll etmək kimi bacarıqlara yiyələnmələrini zəruri edir. Dil üzrə yeni anlayışların mənimsənilməsi prosesi intensivləşir, digər fənlərə istinad olunan biliklər möhkəmlənir, təlim vaxtına qənaət edilir.

Digər fənlərlə inteqrasiya məzmun və fəaliyyət baxımından uyğun standartlar üzrə aparılır. Müəyyən olunmuş standartların kodları Azərbaycan dili üzrə müvafiq standartların qarşısında qeyd edilir.

Azərbaycan dili fənninin inteqrativ şəkildə tədrisi dərslərin daha maraqlı, məzmunlu və düşündürücü olmasına zəmin yaradır. Bu bacarıqlar vərdiş halına keçir və sona qədər davam edir. Oxu ilə yazının inteqrasiyası zamanı şagirdin şifahi və yazılı nitqi inkişaf edir. Məktəbə qədəm qoyan şagirdin aldığı biliklər müşahidə, dinləmə, eşitmə yolu ilə əldə olunur. O, fikirlərini yalnız şifahi şəkildə nümayiş etdirir. Şagirdin söz ehtiyatının zənginləşməsində, nitq bacarıqlarının formalaşmasında gözəl, səlis, rəvan danışıq mühüm rol oynayır. Düşündüyünü danışma bacarı-